

SANOAT KORXONALARIDA KAPITAL MABLAG‘LARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Muxtarov Maxmudjon Marifovich

Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, PhD

E-mail: m.m.muxtorov@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalarda kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda investitsiya resurslarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda kapital qo‘yilmalarning samaradorligini baholash usullari, korxonalarda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari o‘rganilgan. Maqolada kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar tizimli ravishda tahlil qilingan hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan innovatsion, tashkiliy va moliyaviy mexanizmlar asosida amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Muallif samaradorlikni oshirish bo‘yicha aniq tavsiyalar va amaliy mexanizmlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Kapital mablag‘lar, investitsiya samaradorligi, sarmoya siyosati, innovatsiya, iqtisodiy samaradorlik, korxonona faoliyati, iqtisodiyot, ishlab chiqarish, foyda, rentabellik.

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам повышения эффективности использования капитальных средств на предприятиях. В ней проанализированы роль и значение инвестиционных ресурсов в обеспечении устойчивого развития национальной экономики. В исследовании рассмотрены методы оценки эффективности капитальных вложений, выявлены существующие проблемы на предприятиях и пути их устранения. Системно проанализированы факторы, влияющие на эффективность использования капитала, а также разработаны практические предложения и рекомендации на основе инновационных, организационных и финансовых механизмов, направленных на повышение эффективности. Автор предлагает конкретные рекомендации и практические механизмы для её улучшения.

Ключевые слова: основные фонды, эффективность инвестиций, инвестиционная политика, инновации, экономическая эффективность, деятельность предприятия, экономика, производство, прибыль, рентабельность.

Abstract

This article is devoted to the issues of increasing the efficiency of capital use in enterprises, and analyzes the role and importance of investment resources in ensuring the sustainable development of the national economy. The study examines methods for assessing the efficiency of capital investments, existing problems in enterprises and ways to eliminate them. The article systematically analyzes the factors affecting the efficiency of capital use and develops practical proposals and recommendations based on innovative, organizational and financial mechanisms aimed at increasing efficiency.

The author offers specific recommendations and practical mechanisms for increasing efficiency.

Keywords: capital funds, investment efficiency, investment policy, innovation, economic efficiency, enterprise activity, economy, production, profit, profitability

KIRISH

Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida bozor munosabatlarining chuqurlashib borishi, raqobat muhitining kuchayishi hamda resurslardan samarali foydalanish talablarining oshishi korxonalar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Xususan, iqtisodiy o‘shishning muhim manbai bo‘lgan kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligini oshirish masalasi har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatida ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, investitsiya muhitini yaxshilash va xususiy sektorni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar, korxonalarda kapital mablag‘lardan samarali foydalanish masalasini yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. 2024-yil yakunlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun jami moliyalashtirish manbalari hisobidan 365,1 trln so‘m investitsiya yo‘naltirilgan. Bu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 8,5 foizga oshganini ko‘rsatadi [14]. Shu bilan birga, 2024-yilda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari 6,0 foizga teng bo‘lgan.

Ushbu ko‘rsatkichlar mamlakatdagi investitsiya muhitining yaxshilanishi va kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligining oshirish ahamiyati yuqoriligini ko‘rsatib, bunga sanoat korxonalarida kapital qo‘yilmalardan foydalanish holati, ularning iqtisodiy natijalarga ta’siri va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash vazifalari muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Sanoat korxonalarida kapital mablag‘lardan samarali foydalanish masalasi iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, bu sohada ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Xalqaro iqtisodchi olimlardan P. Samuelson va V. Nordxaus kapital shakllanishi, uning iqtisodiy o‘shishga ta’siri haqidagi nazariyalari orqali kapitalning turlari, to‘planishi va iqtisodiyotdagi roli haqida mustahkam nazariy asos yaratganlar [3]. Ularning fikricha, kapital — bu ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan vositadir, va unga investitsiya shaklidagi sarmoyalar iqtisodiy faollikni oshiradi.

I. Fisher o‘zining «Time preference» nazariyasida kapital mablag‘larning vaqt omili bilan bog‘liq samaradorligini va kelgusi foydani baholashda diskontlash usulining ahamiyatini ta’kidlaydi [13]. Bu yondashuv tadqiqotda kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy samarasini aniqlash imkonini berish bilan mavjud foydalanilmagan ishlab chiqarish imkoniyatlarini aniqlash uchun muhim hisoblanadi.

Mamlakatimiz iqtisodchilaridan A. Vaxabov va Q. Abdullaevlar investitsion muhit, kapital resurslar va ularni taqsimlashning iqtisodiy jihatlarini o‘rgangan. A. Vaxabov investitsiya loyihalarini baholash, kapital sarmoyalarning ichki qaytarish me’yori va ularni tahlil qilish uslublarini keltirib o‘tgan bo‘lsa [7], Q. Abdullaev sanoat

korxonalarida investitsiya strategiyasi, moliyalashtirish manbalari va ularning samaradorligini oshirish mexanizmlarini tavsiflagan [2]. Uning ishlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va davlat dasturlari orqali kapital jalb qilish masalalariga keng o‘rin berilgan.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda V.G.Kim [4], A.Gjalgasova [5], L.Blyaxman [6], I.A.Gunina, Yu.P.Lyutova [8] va R.J.Kurbanovalar [12] innovatsiya va investitsiya omillarini iqtisodiy samaradorlikka ta‘sirini innovatsion jozibadorlik, raqamli infratuzilmani rivojlantirish (blosk-shain), innovatsion texnologiyalar bilan ishlash va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan inson resurslari (doing-business), ta‘lim va malaka, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish darajasi ta‘siri va kapital mablag‘lardan foydalanish holati asosida tadqiq etganlar.

Yuqoridagi tadqiqotchilar ishlab chiqarish samaradorligini iqtisodiy siyosat, geografik va iqtisodiy omillar, infratuzilma, kapital mablag‘lar, innovatsiya, ishlab chiqarishni tashkil etish va bozor omillari asosida baholangan. Ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlashni yuqoridagi xususiyatlari bilan birga mahsulotlar birligi uchun sarflanayotgan kapital resurslar o‘zgarishi, ishlab chiqarishni tashkil etishni zamonaviy usullarini qo‘llanilishi va samarali talab asosida faoliyatni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Fikrimizcha, sarflangan kapital mablag‘lar hisobiga olingan natija, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish darajasi va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish samaradorlikni bosh omili hisoblanadi. Sanoat korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish asosida iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlash, innovatsiyalarni shakllantirish va ularni amaliyotga qo‘llash muddatini qisqartirish, ishlab chiqarish texnologiyalarini bozor talabiga moslashtirish, investitsiyalar samaradorligini oshirish zarur.

METODOLOGIYA

Sanoat korxonalarida kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligini baholashda texnologik samaradorlikni aniqlash talab etiladi. Bu ko‘rsatkichni baholashda mavjud ishlab chiqarish vositalarining holati hamda ularning yangilanish darajasini hisobga olish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu yondashuv texnologik jarayonlarning samaradorligini aniqlashda faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar emas, balki ishlab chiqarish infratuzilmasining holati va texnik qayta jihozlash darajasini ham qamrab oladi. Asosiy ishlab chiqarish fondlari holatini kompleks baholash orqali texnologik yangilanish jarayonlarining samaradorligini to‘liq qamrab oladigan tahlilni amalga oshirish imkoni yaratiladi. (1 formula).

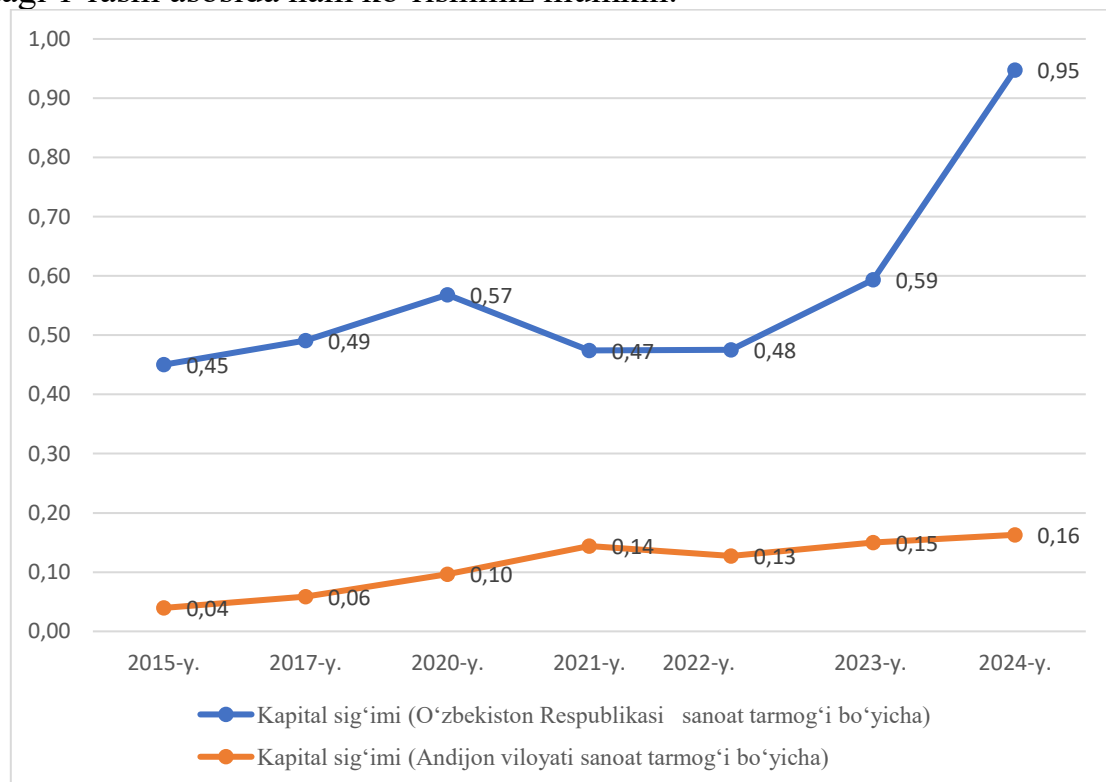
$$Ts = \frac{Kyar+Kes+Kyan}{3} \quad (1)$$

Bunda: Kyar-jihozlarning yaroqlilik koeffitsiyenti; Kes-asosiy vositalarning eskirish koeffitsiyenti; Ky-asosiy vositalaring yangilanish koeffitsiyenti.

TAHLIL VA NATIJALAR

Texnologik samaradorlikni baholash sanoat sohalarida, xususan to‘qimachilik sanoatida, ishlab chiqarishni samarali tashkil etish va modernizatsiya jarayonlarini oqilona boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Baholashning iqtisodiy, nisbiy va texnik usullari orqali turli jihatlaridan tahlil qilinadigan texnologik samaradorlik ko‘rsatkichlari mavjud ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish holatini, xarajatlar o‘zgarishini va ishlab chiqarishdagi sifat o‘zgarishlarini namoyon etadi.

Milliy iqtisodiyotda sanoat sohasini rivojlantirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yuqori texnologiyali tarmoqlarni rivojlanishini baholash uchun kapital sig‘imi ko‘rsatkichini baholash talab etiladi. Mamlakatda va Andijon viloyati iqtisodiyotida kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligi o‘zgarishini quyidagi 1-rasm asosida ham ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasi sanoati va Andijon viloyati sanoati bo‘yicha kapital sig‘imi ko‘rsatkichi dinamikasi¹

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti bo‘yicha kapital sig‘imi 2015-yilda 0,26 koeffitsiyentni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib 0,34 koeffitsiyentga yetgan. Bu mamlakatda investitsion faoliyat o‘shini va kapital resurslardan foydalanish darajasining o‘sganini ko‘rsatsa, Andijon viloyati iqtisodiyoti bo‘yicha kapital sig‘imi 2015-yilda 0,14 koeffitsiyentni tashkil etgan va 2024-yilda 0,31 koeffitsiyentga yetgan. Bu o‘sh 2,2 barobarni tashkil etib, hududdagi iqtisodiy faollik va investitsion jozibadorlikning sezilarli darajada o‘zgarishini tasdiqlaydi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi va Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Mamlakat sanoat tarmog‘ida kapital sig‘imi davriy oraliqda 0,45 koeffitsiyentdan 0,95 koeffitsiyentgacha o‘zgargan bo‘lsa, viloyat sanoat tarmog‘ida kapital sig‘imi 2015-yilda 0,20 koeffitsiyent bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 0,31 koeffitsiyentga yetgan. 2021-yilda eng yuqori ko‘rsatkich (0,31) kuzatilgan, keyingi yilda kamayishga qaramay, 2024-yilda yana o‘shish qayd etilgan.

Umuman olganda, tahlil natijalari mamlakat va hudud miqyosida investitsion jarayonlar va ishlab chiqarish samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Andijon viloyatidagi yuqori sur‘atdagi o‘shish hududdagi sanoat salohiyatining oshishi va innovatsion jarayonlarning faollashuvi bilan izohlanadi.

Bu iqtisodiyot yoki tarmoqdagi kapital qo‘yilmalar hajmining ortganini, shu bilan birga ishlab chiqarish samaradorligi, texnologik bazaning holati va investitsion faollikni baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Bu o‘zgarishlarga quyidagi omillar o‘z ta‘sirini ko‘rsatgan:

- Sanoat infratuzilmasini rivojlanish holati, yangi sanoat korxonalarining tashkil etilishi, texnologiyalarni modernizatsiya qilish hamda qayta jihozlash jarayonlari kapital sarfini ortishi;
- Xorijiy investitsiyalarni jalb etish natijasida sanoatda investitsion faollikni kuchayganligi;
- Texnologik bazaning yangilanishi va boshqalar.

Kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligini baholashda mamlakat iqtisodiyoti, muayyan hududda kiritilgan mablag‘larning nitijaviyligini baholash bilan birga, sanoat korxonalarini faoliyatida sarflanayotgan mablag‘lardan foydalanish natijalarini ham tahlil etish zarur (1-jadval).

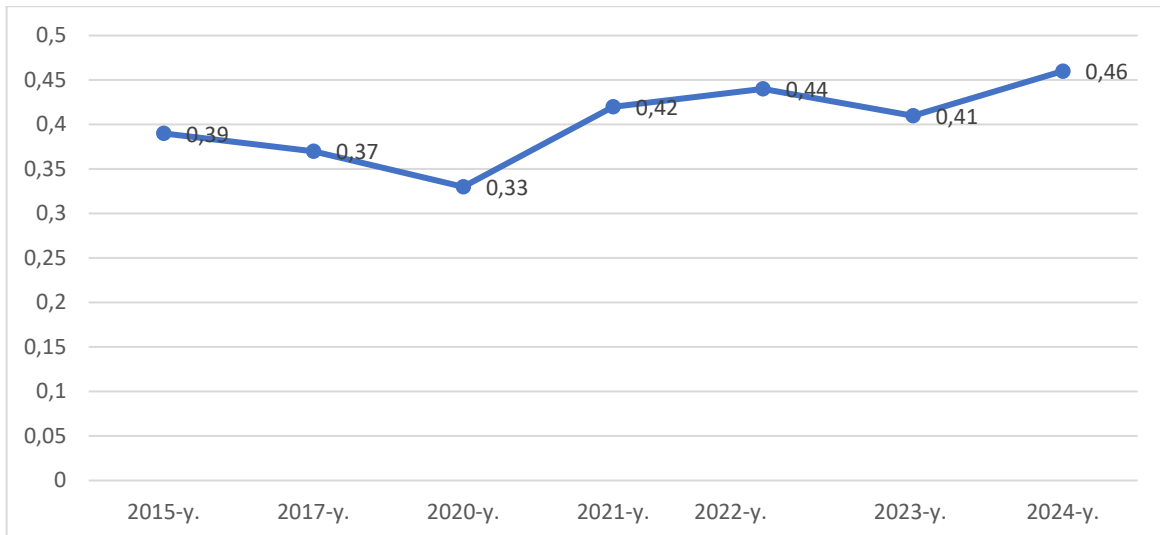
1-jadval

«Skorton tekstil» MChJda kapital mablag‘lardan foydalanish ko‘rsatkichlari o‘zgarishi¹.

№	Ko‘rsatkichlar	2015-y.	2017-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.
1	Kapital sig‘imi (so‘m)	0,61	0,31	0,56	0,40	0,07	0,11	0,11
2	Kapital sig‘imi xorijiy investitsiyaga nisbatan (so‘m)	0,028	0,024	0,113	0,079	0,013	0,019	0,018

Kapital mablag‘lardan foydalanish samaradorligini Andijon viloyatida faoliyat yuritayotgan «Skorton tekstil» MChJning 2015–2024-yillar davomidagi statistik ma‘lumotlari asosida tahlili o‘zgaruvchan bo‘lgan. Kapital sig‘imi amaliyotda mahsulot birligiga sarflanayotgan mablag‘ o‘zgarishini ifodalaydi. «Skorton tekstil» MChJda kapital sig‘imi 2015-yilda 0,61 so‘m bo‘lib, 2022-yilda 0,07 so‘mgacha pasaygan. Ya‘ni kapitaldan foydalanish samaradorligi ortgan, lekin 2023–2024-yillarda 0,11 so‘mda barqarorlashgani ushbu dinamikaning cheklangan darajada ekanini ham anglatadi. Korxonada kapital mablag‘lardan foydalanish natijalariga bevosita mavjud ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish holatini ta‘siri yuqori bo‘lib, korxonada bu o‘zgarishlarni texnologik samaradorlik ko‘rsatkichi orqali baholash talab etiladi. (2-rasm).

¹ «Skorton tekstil» MChJ ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

2-rasm. «Skorton tekstil» MCHJda texnologik samaradorlik ko‘rsatkichlari dinamikasi¹

«Skorton tekstil» MCHJda texnologik samaradorlik ko‘rsatkichi 2024-yili 0,46 koeffitsiyentga teng bo‘lgan bo‘lsa 2015-yili esa 0,39 koeffitsiyentni tashkil etgan.

$$T_s = \frac{K_{yar} + K_{es} + K_{yan}}{3} = T_s = \frac{0,82 + 0,33 + 0,22}{3} = 0,46 \quad (2024\text{-yil uchun})$$

Bunga yaroqlilik koeffitsiyenti oxirgi yili 0,82 koeffitsiyentni tashkil etishi, bevosita ta‘sir ko‘rsatgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich asosiy vositalari yaxshi holatda ekanligini va uzoq muddatli foydalanishga yaroqliligini ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkich 2015-yildagi 0,62 koeffitsiyentga teng bo‘lgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Korxonada yangilanish koeffitsiyenti pastligi va jihozlarni yaroqlilik holati bu ko‘rsatkich o‘zgarishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatgan. Korxonalarda yangilanish koeffitsiyentini oshirish uchun texnologiyalarga sarmoya kiritishni ko‘paytirish va yangi uskunalarni joriy etishga ko‘proq e‘tibor qaratish zarur. Shu bilan birga asosiy vositalarni yangilash va texnologik samaradorlikni oshirish uchun korxonalar iqtisodiy yordam yoki sarmoya jalb qilishga e‘tibor qaratishlari kerak. Korxonani zamonaviy avtomatizatsiya va raqamli texnologiyalarni joriy etish asosida texnologik samaradorlikni oshirish imkoniyati yuqori.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28- yanvar PF-60-son “2022—2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida””gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
2. Abdullaev Q. «Korxonalarda investitsiya faoliyatini boshqarish». – Toshkent, 2020. – 180 b.
3. Самуэлсон П., Нордхаус В. «Экономика». М.: Вильямс, 2009. – 864 с.

¹ “Skorton tekstil” MCHJ ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

4. V.G.Kim. «Innovatsion texnologiyalar asosida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish» mavzusidagi (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent – 2019-y. 11-13 bet..

5. A.G.Allayeva. «Yoqilg‘i-energetika kompleksi korxonolari faoliyatini samarali rivojlantirish» mavzusidagi (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent – 2018-y. 7-11 bet.

6. Л.С.Бляхман Политико-экономическая сущность новой индустриализации//Новая индустриализация России: теоретические и управленческие аспекты. – СПб.: Рост, 2014 г.ст 9.

7. Вахабов А. «Инвестицион фаолият ва унинг иқтисодий самарадорлиги». – Т.: Иқтисодиёт, 2018. – 216 б.

8. И.А.Гунина, Ю.П.Лютова. Оценка эффективности использования основного капитала промышленного предприятия. Журнал. «Экономинфо». 2020 г. Т.17. № 1 ст 22-26.

9. Marifovich, M. M. (2023). THE EFFECT OF PRODUCT DIVERSIFICATION ON THE ECONOMIC EFFICIENCY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES. Deutsche Internationale Zeitschrift für Zeitgenössische Wissenschaft, (68).

10. Muxtarov, M. (2023). MAHSULOTLARNI DIVERSIFIKATSIYALASH ASOSIDA TO ‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO ‘LLARI. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(5), 274-278.

11. Marifovich, M. M. (2022). MEANS TO INCREASE EFFICIENCY IN INDUSTRIAL PRODUCTION. Confrencea, 6(6), 104-107.

12. R.J.Kurbanova «Servis korxonalarini modernizatsiyalash va ularda xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish (Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish korxonolari misolida)» mavzusidagi (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.Samarqand – 2019-y. 16-bet.

13. Fisher I. «The Rate of Interest». New York: Macmillan, 1907.

14. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi

15. Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir: Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Ingliz tili muharriri: Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Rus tili muharriri: Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Musahhah: Karimova Shirin Zoxid qizi
Sahifalovchi va dizaynerlar: Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, aprel, 4-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**